

Prof.dr. R.A. Koole

Politiek en tegenpolitiek in de Nederlands democratie

Politici, journalisten en wetenschappers
in de ban van het populisme

Universiteit Leiden

Politiek en tegenpolitiek in de Nederlands democratie

Politici, journalisten en wetenschappers
in de ban van het populisme

Oratie uitgesproken door

Prof.dr. R.A. Koole

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Politicologie,
i.h.b. met betrekking tot de Nederlandse politiek en haar institutionele ontwikkeling
aan de Universiteit Leiden
op 8 december 2006

Universiteit Leiden

Mijnheer de Rector Magnificus, Dames en Heren,

Graag had ik vandaag gestaan in het Groot Auditorium van deze universiteit.¹ Maar 'groot onderhoud' verhinderde het gebruik van die historische ruimte.

Graag ook had ik deze rede ruim een half jaar vóór de Tweede Kamerverkiezingen uitgesproken, zoals de bedoeling was en niet twee weken erna. Maar een bizarre kabinetscrisis eind juni dit jaar over de nationaliteit van een Tweede Kamerlid leidde tot de val van het kabinet en tot vervroegde verkiezingen op 22 november. Die gebeurtenis, de campagne die volgde en de uitslag van de verkiezingen illustreren mijn inziens de noodzaak om ook 'groot onderhoud' te verrichten aan de wijze waarop het politieke debat in Nederland wordt gevoerd. Daarover wil ik het vanmiddag met u hebben.

Volgens de titel van een dit jaar verschenen boek wonen wij in een 'land van haat en nijd'.² De auteurs, twee journalisten, gaven het als ondertitel mee: 'Hoe Nederland radicaal veranderde'. Het klinkt onheilspellend. Ook de titels van wetenschappelijke boeken van de afgelopen jaren zijn niet echt geruststellend: 'Tijd van onbehagen', 'Politiek cynisme', 'Politiek en media in verwarring' en 'Democratie in verval?'; de laatste door redacteur Van Holsteyn - genuanceerd als hij is, voorzien van een vraagteken, maar toch.³ Gelukkig verscheen er dit jaar ook een bundel met als titel 'Nederland een voorbeeldige natie'! Maar het voorwoord haalt ons gelijk weer uit de droom. De titel blijkt vooral op het verleden te slaan, want - zo schrijven de redacteurs - 'de vraag rijst of er anno 2006 nog van een voorbeeldfunctie van Nederland kan worden gesproken' ... 'nu lijkt het hek van de dam en is er sprake van een diffuse aanval op de 'oude politiek' overigens onder aanvoering van nieuwe neo-conservatieve en populistische elites'.⁴

Afgaande op deze geluiden ziet het er somber uit voor Nederland. De malaise-stemming is kennelijk zo groot dat de minister-president dit jaar opriep toch vooral wat 'positiever' te denken en wat meer een 'VOC-mentaliteit' te tonen.⁵ Het treft dat de VOC onlangs in de 'canon' van de Nederlandse geschiedenis is opgenomen, zodat we nu ook allemaal kunnen weten wat hij daarmee bedoelde.⁶ En voormalig televisiecorrespondent Charles Groenhuizen kwam nog dit jaar de premier tegemoet met een boek getiteld *Leve Nederland*, juist om zich af te zetten tegen de 'grom- en brom-cultuur' die hij in Nederland waarneemt.⁷

Het onbehagen richt zich vooral op 'de politiek'. Afgeven op de politiek, *politics bashing* in het Engels, lijkt populairder dan ooit. Nu is kritiek op politici van alle tijden, maar de indruk is dat dat ongenoegen de laatste jaren groter is dan ooit. De historicus Piet de Rooy spreekt in een prachtig essay over 'de opkomst van een vervalvertoog' in Nederland.⁸ De Rooy ziet daarvan het begin bij een andere historicus, Jacques Oerlemans, die in 1990 een artikel publiceerde in *NRC/Handelsblad* onder de titel 'Eén-partijstaat Nederland'.⁹ Volgens Oerlemans leken alle grote partijen inhoudelijk op elkaar, ontbeerden zij ondubbelzinnige beginselen, waardoor de politicus geen richtsnoer meer heeft voor zijn handelen anders dan zijn ijdelheid en zijn platte eigenbelang. Met dit artikel van Oerlemans was, zo stelt De Rooy, 'het jachtseizoen' geopend. Het vervalvertoog maakte furore in intellectuele kring en in grote delen van de politiek-bestuurlijke elite. Tegengeluiden die er wel waren werden genegeerd of als naïef terzijde geschoven.¹⁰ De politiek had het gedaan en kon niets meer goed doen. En sinds het 'lange jaar 2002',¹¹ waarin Pim Fortuyn het politieke debat domineerde, lijkt het er niet beter op te zijn geworden.

Dit nu is heel ernstig. Geen enkele democratie kan zich op den duur handhaven wanneer een meerderheid van de bevolking zou oordelen dat ‘de politiek’ niet deugt.¹² Opinieleiders spelen daarbij een belangrijke rol en over hen wil ik het vandaag vooral hebben. Wanneer spraakmakende opinieleiders structureel van mening zijn dat ‘de politiek’ niet deugt, hoeft men zich er niet over te verbazen dat ook grote delen van de bevolking geen hoge pet op hebben van de politiek. Die opinieleiders zitten soms in de politiek zelf, maar je vindt hen bijvoorbeeld ook in de media en in de wetenschap.

Aan deze drie categorieën wil ik in mijn oratie aandacht besteden. Dat doe ik in het tweede deel van mijn betoog om daarna in te gaan op de vraag ‘Wat te doen?’ Maar eerst stel ik de vraag wat er nu zo nieuw is aan de huidige kritiek op het functioneren van de politiek.

Wat is er nieuw aan de huidige kritiek op de politiek?

Het ‘vervalvertoog’ heeft in Nederland de laatste decennia vaak de vorm gekregen van het zogeheten ‘kloof-denken’. Er zou een te grote kloof zijn ontstaan tussen burgers en politiek. Er is ontzettend veel over geschreven. Mijn Leidse collega’s Andeweg en Van Gunsteren hebben in 1994 de verschillende beweringen over de veronderstelde ‘kloof’ eens op een rij gezet.¹³ De politiek zou niet willen luisteren, zou ondoorzichtig zijn en de burger misleiden, machteloos zijn, de weg kwijt zijn. En dat zou komen door de (geringe) kwaliteit van politici, de inrichting van het politieke systeem of de te hoge verwachting bij de burger. De metafoor van de ‘kloof’ omvatte dit allemaal. Het was daarmee in retorisch opzicht een succesvolle metafoor, maar tegelijk als analytisch instrument eigenlijk onbruikbaar. Gemeten naar wat de ‘kloofdenkers’ zelf aanreikten als criteria (afnemende belangstelling voor de politiek, dalende politieke participatie in het algemeen en dalende opkomst bij verkiezingen in het

bijzonder, groeiend politiek wantrouwen en toename van het protestmotief in het kiesgedrag) bleef er na grondige analyse van de beschikbare gegevens weinig over van het beeld van een ‘kloof’, aldus Andeweg en Van Gunsteren in 1994.¹⁴

Eerder dat jaar had ikzelf al geconstateerd dat de metafoor van een ‘groeïende kloof’ een verkeerd beeld is om er het ongenoegen over de democratische politiek, dat er wel degelijk was mee aan te duiden. Dat ongenoegen was, naar mijn opvatting, het gevolg van structurele maatschappelijke ontwikkelingen en daarnaast eerder te wijten aan een te kleine afstand tussen burger en politiek dan aan een te grote afstand.¹⁵

Wat waren die maatschappelijke ontwikkelingen? Als belangrijkste noemde ik toen de groei naar verzorgingsstaten, die al in de jaren zeventig van de vorige eeuw tot toenemende kritiek op de politiek had geleid. Door de toegenomen staatsinterventie waren in de loop van de twintigste eeuw vele belangrijke zaken in het politieke domein getrokken, die vroeger buiten het bereik van de politiek werden geacht. De overheid was daardoor welbewust en in hoge mate verantwoordelijk geworden voor de welvaart en het welzijn van de onderdanen. Aantasting van dat welzijn en die welvaart, die voorheen nog als een natuurverschijnsel, als voorzienigheid Gods of als *fact of life* berustend geaccepteerd moest worden, kon nu aan concrete instituties - staat, overheid, partijen - verweten worden.¹⁶ In de jaren zeventig, toen met de oliecrises een einde kwam aan een zeer lange periode van economische groei was het zover: de staat werd door de één verweten teveel hooi op de vork te hebben genomen en door de ander juist dat zij niet voldoende presteerde.

Sinds die tijd staat de hervorming van de verzorgingsstaat op

de politieke agenda. En hoewel verschillende arrangementen van de verzorgingsstaat versoberd zijn en men een debat kan voeren over de rechtvaardigheid van sommige ingrepen, moet worden vastgesteld dat de verzorgingsstaat met zijn uitgebreide publieke voorzieningen nog steeds in belangrijke mate het leven van de burgers direct of indirect raakt. Er zullen altijd groepen zijn die zich terecht of niet terecht tekort gedaan voelen. Kritiek op 'de politiek' is daarmee noodzakelijkerwijs een structureel en wijd verspreid fenomeen geworden.

Kritiek op het functioneren van politiek is vanzelfsprekend niet nieuw. Plato begon er al mee in het klassieke Griekenland en sindsdien is het nooit meer verdwenen. In de twintigste eeuw kwam daar - na de invoering van het algemeen kiesrecht - de kritiek op de moderne democratische politiek bij,¹⁷ die in sommige landen desastreuze gevolgen zou hebben. De historicus A.A. de Jonge heeft dat in zijn boek *Crisis en critiek der democratie* uit 1968 op indringende wijze geanalyseerd.¹⁸ Hij onderscheidde in het Interbellum een kleine en een grote crisis. In Nederland was volgens hem sprake van een 'kleine crisis'. Dat wil zeggen: er bestond op het functioneren van de staatsinstellingen nogal wat kritiek, maar de grondslagen van de parlementaire democratie zelf werden, anders dan bijvoorbeeld in Duitsland, niet aangetast. 'Niet aangetast', maar - zou ik willen toevoegen - door de meesten ook niet voluit onderschreven. Dat het parlementaire stelsel in Nederland toen bleef bestaan, kwam niet zozeer door een principiële verdediging ervan, maar doordat geen enkel alternatief voor die parlementaire democratie een meerderheid achter zich wist.¹⁹ En toen tijdens de Tweede Wereldoorlog er door politieke en maatschappelijke leiders in een gijzelaarskamp in St-Michielsgestel werd nagedacht over de vernieuwing van de Nederlandse politiek, klonk daar luid de

kritiek op de vooroorlogse verdeeldheid. De Nederlandse Volksbeweging die uit deze 'geest van Gestel' voortkwam, pleitte in feite zelfs voor de afschaffing van de politiek, omdat zij wars was van elke tweedracht in de samenleving.²⁰

In de naoorlogse periode veranderde dit. Vanaf de jaren zestig werd de parlementaire democratie weliswaar opnieuw bekritiseerd, maar dan omdat er sprake zou zijn van een *tekort*, in plaats van een *teveel* aan democratie. Zo presenteerde D66 zich in 1966 met een 'Appel aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie'. Daarin werd een 'plan voor her-democratisering' van het Nederlandse politieke stelsel bepleit. Andere politieke stromingen, met name ter linkerzijde, uitten zich op vergelijkbare wijze. Er moest worden afgerekend met een 'regentenmentaliteit'. Het was geen uniek Nederlands verschijnsel. De *New Left* beweging was invloedrijk in vele westerse landen in de jaren zestig en zeventig. Het woord 'regenten' was dan wel typisch Nederlands, maar het afzetten tegen het *establishment* en de kritiek op de gering geachte mogelijkheden voor politieke participatie klonken overal. Soms werd dit gekoppeld aan een protest tegen het toegenomen consumentisme dat de toegenomen welvaart met zich meebracht. De politiek werd ook daar in belangrijke mate voor verantwoordelijk geacht.

Deze kritiek vermengde zich in de jaren zeventig met de al eerder genoemde 'crisis' van de verzorgingsstaat die onvoldoende zou 'leveren', dan wel teveel hooi op de vork zou hebben genomen.

Deze nogal uiteenlopende kritieken hadden met elkaar gemeen dat zij zich tegen de staat richtten. De staat moest niet langer *veroverd* worden, zoals vroegere emancipatiebewegingen

hadden nagestreefd, zij moest juist worden *ontmanteld* of ten minste drastisch worden veranderd. Deze vijandige houding tegenover de staat, die in de westerse wereld veelvuldig werd gehoord, werd in 1979 door de Amerikaanse politicologe Suzanne Berger aangeduid met ‘anti-politiek’.²¹

Vijftien jaar later, in 1994, toen Andeweg en Van Gunsteren hun boek *‘Het grote ongenoegen’* publiceerden, was de kritiek op ‘de politiek’ alleen maar gegroeid.²² In Duitsland was het woord ‘Politikverdrossenheit’, afkeer van politiek, in 1992 zelfs tot het ‘woord van het jaar’ uitgeroepen.²³ En hoewel de term ‘kloof’ - zoals we hebben gezien - geen juiste metafoer was, bleef het gebruik van de term ‘kloof’ geliefd in allerlei publieke debatten.

Eén belangrijke reden voor die toegenomen kritiek op de ‘politiek’ was het verdwijnen van het IJzeren Gordijn. Met de val van de Berlijnse muur in 1989 en het ineenstorten van de communistische regimens in Midden- en Oost-Europa verdween ook het contrapunt, waarmee westerse politieke stelsels zo makkelijk hun eigen voortreffelijkheid hadden kunnen bewijzen. Het maakte ruimte voor de opinies van mensen die tot dusver hun kritiek op het functioneren van het eigen politieke systeem voor zich hadden gehouden om ‘de vijand’ niet in de kaart te spelen. Nu die communistische vijand niet meer bestond, kon men alle schroom laten varen. Met name de rechtse kritiek op het functioneren van het bestaande politieke stelsel kon nu haar achterstand op de linkse kritiek, die de jaren zestig en zeventig had gedomineerd, volledig inlopen.

Het ‘kloofdenken’ van het begin van de jaren negentig kon men dan ook dwars door het hele politieke spectrum waarnemen. Het waren niet alleen meer geluiden vanuit ‘links’ die zich

tegen het ‘establishment’ keerden, maar ook vanuit ‘rechts’ werd nu de politieke elite onder vuur genomen.

Sterker nog: in de jaren negentig zou ‘rechts’ het anti-politieke geluid steeds meer gaan overheersen, daarbij geholpen door de dominante stroming in het economisch denken in die jaren. Met de oliecrises in de jaren zeventig leek het Keynesianisme, dat een zo belangrijke rol aan de staat toekent, definitief op zijn retour. Zijn plaats werd ingenomen door economische inzichten, die meestal worden aangeduid met ‘neoliberalisme’ en die de nadruk legden op vrije markten en vrijhandel en juist een heel kleine rol van de overheid. De verzorgingsstaat moest worden ontmanteld of geprivatiseerd. In de VS mondde dit denken uit in *Reagonomics*, in Engeland in *Thatcherism*. In Nederland verklaarden we de ‘maakbaarheid van de samenleving’ tot een luchtspiegeling en gingen we in een periode van economische tegenslag over tot ‘no-nonsense’-beleid.

Na de val van de Berlijnse muur 1989 leek niets het neo-liberalisme meer in de weg te staan. De globalisering werd als een gegeven beschouwd en vrijhandel en deregulering als het onvermijdelijke gevolg. Overheden dienden terug te treden. ‘There Is No Alternative’, had Thatcher al gezegd.

De nieuwe economische inzichten reikten ver. Ook politieke bewegingen ter linkerzijde, zoals de Amerikaanse Democraten onder leiding van Bill Clinton en New Labour van Tony Blair accepteerden - zij het onder voorwaarden - delen van dit gedachtegoed. De Paarse kabinetten in Nederland, gedomineerd door liberalen, maar met een sociaal-democratische premier, opteerden voor het afstoten van overheidstaken. De grootste partij in de oppositie, het CDA, bracht rapporten uit waarin een terugtrekkende overheid centraal stond.²⁴

En toen kwam het jaar 2002. Het lange jaar 2002, waarin Pim Fortuyn de kritiek op de gevestigde politiek tot kunst verhieft.

Hij kon voortbouwen op neoliberale antipolitieke sentimenten van voorgaande jaren met zijn kritiek op de verzorgingsstaat. Tegelijk week hij op sommige punten juist fors af van neoliberale gedachten. Van de globalisering en de migratie die daarmee onvermijdelijk gepaard gaat, moest hij niets hebben. Hij belichaamde in feite een Nederlandse variant van het populisme dat elders al eerder aanzienlijke aanhang had verkregen.

Nu de term ‘populisme’ gevallen is, is het goed te omschrijven wat daaronder moet worden verstaan. Centraal staat daarin het onderscheid tussen aan de ene kant ‘het volk’ en aan de andere kant de gevestigde politieke macht.²⁵ Volgens het populisme belichaamt het volk het pure, dat door de gevestigde politiek te grabbel wordt gegooid. Populisten zijn vooral ‘tegen’, tegen de politiek, zoals die door de *mainstream* politici wordt gevoerd, of tegen de politiek *tout court*.

Populistische leiders zien zichzelf als de ware democraten, die de zorgen en opvattingen van de ‘gewone mensen’ verwoorden die door de regering, de meeste partijen en de media worden genegeerd. De opvatting van populisten is in essentie een heel eenvoudige: als de ‘gewone mensen’ nu maar hun zin krijgen, dan zou het een stuk beter gaan in het land. Wie tot de ‘gewone mensen’ - het volk - behoren, is vaak gedefinieerd in termen van klasse of natie, soms ook van etniciteit. Er kan daarom sprake zijn van links-populisme en van rechts-populisme. Voorbeelden van het eerste vinden we terug in de vroege socialistische beweging (Troelstra werd niet voor niets een ‘volkstribuun’ genoemd²⁶) of meer recent bij SP.²⁷ Rechts-populisme zagen we na de Tweede Wereldoorlog al eerder bij bijvoorbeeld de Poujadisten in Frankrijk in de jaren vijftig en de Boerenpartij in Nederland in de jaren zestig.

Juist dat rechts-populisme is de laatste tien, twintig jaar

onderwerp van zorg geweest. Het *Front National* van Jean-Marie Le Pen in Frankrijk, het Vlaams Belang van Philip de Winter in Vlaanderen, de SPÖ van Jörg Haider in Oostenrijk of *One Nation* van de Australische Pauline Hanson: zij werden soms als verwerpelijke abberaties van Westerse democratieën beschouwd. Met al hun anti-politieke retoriek huldigen zij een mythische opvatting over de eenheid van ‘het volk’. En dáárin ligt het dubbele gevaar van het populisme. Zoals eerder opgemerkt kan geen enkele democratie zich op termijn handhaven wanneer een meerderheid van de bevolking van mening zou zijn dat ‘de politiek’ niet deugt. Dat is het eerste gevaar.

Het tweede gevaar is dat een populistische democratie gemakkelijk kan verworden tot rauw meerderheidsdenken, waarin weinig plaats is voor de rechten van minderheden.²⁸ Het is het gelijk van een veronderstelde meerderheid die zich als de kern der natie beschouwt tegenover de anderen die, omdat zij anders zijn, niet tot die natie, ‘het volk’ worden gerekend. Dit denken laat bovendien weinig ruimte voor nuance, relativering of twijfel, waardoor een open politiek debat niet goed mogelijk is. Het populisme wordt daarom wel als een gevaarlijke tegenhanger beschouwd van de democratische rechtsstaat (*liberal democracy* in het Engels), omdat het juist ‘*illiberal*’ is: niet open, niet rechtstatelijk.²⁹

Mede daarom werd het op één lijn plaatsen van Pim Fortuyn met genoemde rechtspopulistische groeperingen door Fortuyn zelf als een poging tot ‘demonisering’ van zijn persoon gezien. Vóór de opkomst van Fortuyn prezen velen in Nederland zich gelukkig dat dit rechts-populisme in ons land nauwelijks voet aan de grond kreeg. Men was eigenlijk wel gelukkig met het leiderschap van Janmaat van de Centrum-Democraten, want met een zo weinig charismatische leider zou het met het

rechts-populisme in Nederland nooit wat worden. En wil een populistische beweging succesvol zijn, dan heeft zij een charismatisch leider nodig.

En dat was Fortuyn! Hij was in veel opzichten een populist volgens het boekje.³⁰ Hij zette zich af tegen de ‘gevestigde partijen’, viel daarbij de volgens hem bestaande praktijk aan van ‘achterkamertjes politiek’, vage compromissen, gecompliceerde procedures en bureaucratisch jargon; stelde daar eenvoudige oplossingen tegenover; zei wat de ‘de gewone mensen’ dachten; bediende zich van een stijl van gepersonaliseerd leiderschap, van hyperbolen en van emotie. Hij sprak vol overdrijving van de ‘puinhopen van Paars’, hekelde de wachtlijsten in de publieke sector, hamerde op veiligheid, kaartte de problematiek in de oude wijken van de grote steden aan en wilde de grenzen sluiten voor migranten. Vooral zijn opvatting over migranten, en dan met name asielzoekers, sloeg aan bij een bepaald deel van de kiezers.³¹ Zijn aanhangers zagen in Fortuyn een verdediger van de belangen van de ‘gewone’, autochtone mensen die in onze multi-culturele samenleving het onderspit zouden delven.

De brute moord op hem, ruim een week voor de Tweede Kamerverkiezingen van 15 mei 2002, leidde tot ongekende woede en verdriet, niet alleen bij zijn aanhangers. De begrafenis van Fortuyn was een bijzonder schouwspel dat op de nationale televisie werd uitgezonden; iets wat men eerder zou verwachten bij de dood van een geliefde vorstin of paus.³² Zijn gedachtegoed werd door zijn aanhangers, die vaak een ‘lijntje met Pim’ bleken te bezitten, heilig verklaard. De forse winst van zijn partij bevestigde de onaantastbaarheid van zijn wijze van benadering van de politiek. Althans voorlopig.

Die populistische benadering van de politiek was niet nieuw, maar wel het succes ervan. Daar zijn - naast Fortuyns communicatieve vaardigheden - ten minste twee redenen voor te geven.³³

De eerste reden is dat het *anti-politieke* verhaal van populistten soms ook een wezenlijk probleem kan aankaarten en daarmee een noodzakelijke aanvulling of correctie kan zijn op het *politieke* verhaal van de heersende machthebbers.³⁴ En Fortuyns verhaal had die kwaliteiten tot op zekere hoogte.

De tweede reden is dat het politieke systeem van de parlementaire democratie de laatste jaren zo weinig kan rekenen op een stevige waardering of verdediging, omdat nogal wat spraakmakende opinieleiders in de hoofdstroom van de politiek zelf, de media en ook in de wetenschap elementen van het populisme hebben overgenomen of gestimuleerd.

Het populisme is *Salonfähig* geworden en blijft niet meer beperkt tot radicaal links of radicaal rechts.³⁵ Het populisme dat voordien voornamelijk aan de flanken van het politieke spectrum floreerde, maar al wel sluimerde binnen de hoofdstroom van de politiek, brak ook daar nu door.

Eerste enige opmerkingen over de eerste reden, om daarna langer stil te staan bij de tweede.

Zoals gezegd kan het anti-politieke verhaal van populistten tot op zekere hoogte een gezonde correctie vormen op het politieke verhaal van de hoofdstroom in de politiek.³⁶ Daar wordt ook anders over gedacht. Binnen de politieke wetenschap is het rechts-populisme soms een ‘normale pathologie’ van westerse democratieën genoemd.³⁷ Vaker nog is het populisme beschouwd als een gevaar voor de democratische rechtsstaat, omdat het - ik noemde de term al - ‘*illiberal*’ is, niet rechtstatelijk. Toch wordt erkend - en ik sluit

me daar bij aan - dat het populisme onder voorwaarden ook nuttig kan zijn: het is gezond dat een democratische rechtsstaat van tijd tot tijd scherp wordt gehouden door een populistische uitdaging. Wanneer een politiek systeem te weinig responsief wordt gevonden, dat wil zeggen wanneer de zorgen en belangen van bepaalde groepen van de bevolking te weinig doordringen in de politieke beraadslagingen, kan dat leiden tot groei van een populistische stroming, die op haar beurt de hoofdstroom van de politiek - op straffe van stemmenverlies - weer dwingt meer rekening te houden met die zorgen en belangen. Dat is een gezonde werking van de democratie. De opkomst van Fortuyn kan in dit licht ook worden gewaardeerd. Zij dwong de andere partijen hun visie op de organisatie van de gezondheidszorg, de oude wijken en de migratie en integratie opnieuw te doordenken.

Iets anders is het, en daarbij kom ik bij de tweede reden, wanneer de hoofdstroom van de politiek niet alleen de door populistten verwoorde zorgen serieus neemt, maar tevens geen of te weinig tegenwicht biedt tegen hun afkeer van de politiek. Het tegendeel was het geval, zou ik haast zeggen: velen binnen de hoofdstroom laten nu ook hun afkeer van de politiek blijken. Ik zal daar dadelijk verschillende voorbeelden van geven. Mijn stelling hier vanmiddag is dat deze opstelling van verschillende leden van *mainstream politics* het wantrouwen in de politiek aanmoedigt en daarmee tevens het rechtstatelijk karakter van onze democratie een slechte dienst bewijst, omdat op de golven van de anti-politiek ook dat mythische eenheidsdenken over 'het volk' wordt gestimuleerd. Daarmee bedoel ik natuurlijk niet dat politici geen kritiek zouden mogen hebben op het beleid of de opvattingen van hun politieke tegenstanders. Integendeel, dat is voor het goed functioneren van de democratie een voorwaarde. Kiezers

moeten iets te kiezen hebben en onderling debat en wederzijdse kritiek bevorderen het noodzakelijke onderscheid tussen partijen en politici.

Wat ik er mee bedoel is dat nogal wat politici - vermoedelijk vanuit de gedachte dat zij daarmee een gewillig oor vinden bij de kiezers - afkeer van het politieke bedrijf en/of het politieke systeem tot uiting brengen. Het succes van Fortuyn heeft hen daarbij gestimuleerd, maar het was ook al vóór Fortuyn waarneembaar. Het *anti-politieke* vertoog van de populistten dreigt het *politieke* debat te overschaduwen. Die politici doen dat overigens niet alleen. Zij worden daarin geholpen door andere opinieleiders, vooral uit de media, maar bijvoorbeeld ook uit de wetenschap.

Anti-politiek bij opinieleiders *Politici*

Daarbij kom ik bij het tweede deel van mijn betoog: de bijdrage vanuit politiek, media en wetenschap aan het populistisch denken. Eerst de politiek.

Het behoort logischerwijs tot de taal van politieke *uitdagings*, van nieuwe partijen en hun voorlieden, om te stellen dat de bestaande politieke ordening niet deugt. Wanneer men de oprichting van een nieuwe partij wil rechtvaardigen, ligt het voor de hand te stellen dat een bepaald belang niet of onvoldoende door de reeds aanwezige partijen wordt behartigd. Zo hebben we nu in Nederland de wereldprimeur van een in het parlement vertegenwoordigde Partij voor de Dieren!

Vaak ook gaat dat gepaard met het ontkennen van de Links-Rechts-indeling in de politiek die immers wordt gedomineerd door de reeds bestaande partijen. Zo zei Hans van Mierlo bij de oprichting van D66: 'Als ze vragen ben je links of rechts, dan ligt de onduidelijkheid in de vraagstelling'.³⁸ Zo pleitte de

feministe Joke Kool-Smit voor de oprichting van een Vrouwenpartij, die noch links, noch rechts was.³⁹ De Centrumpartij van Janmaat hanteerde als symbool een verkeersbord, dat verbood naar links of naar rechts af te slaan. De eerste lijsttrekker van het CDA-in-oprichting, Van Agt, zei noch naar links, noch naar rechts te willen buigen. Maar kritiek hebben op de actuele politieke ordening is niet zonder meer gelijk aan populisme. Het populisme gaat veel verder. Het stelt in algemene zin dat ‘de gevestigde politiek’ de belangen van ‘het volk’ verkwanselt. En omdat dat zo is, is ‘de politiek’ niet veel meer dan ‘gepalaver’ van mensen in ‘Den Haag’ die maar dralen en niet weten wat er in de samenleving aan de hand is, ‘vuil’ werk doen in de achterkamertjes van de politiek en misschien wel vooral bezig zijn met het ‘vullen van hun zakken’, aldus de populist.

En juist dit soort opvattingen – misschien niet alle, maar wel vele – hoort men de laatste jaren in verschillende toonaarden ook van politici uit de hoofdstroom van de politiek. Het woord ‘gepalaver’ is afkomstig van voormalig CDA-minister Elco Brinkman.⁴⁰ Alexander Pechtold sprak als D66-minister de inmiddels vaak aangehaalde woorden dat het in de Haagse politiek ‘allemaal veel vuiler en vunziger (is) dan mensen denken’.⁴¹ Jan Marijnissen van de SP had iets vergelijkbaars al eerder over de Tweede Kamer gezegd en pleitte daarom voor ‘minder politiek’.⁴²

Veel politici verwijten andere politici met wie zij het niet eens zijn ‘Haagse politiek’ te bedrijven of nog liever ‘Haagse spelletjes’ te spelen. De LPF had daar als populistische partij natuurlijk een handje van, maar het kwam ook steeds meer voor bij andere partijen. Voormalig LPF-Kamerlid Margot Kraneveldt motiveerde haar door de PvdA toegejuichte overgang van LPF naar PvdA in de zomer van 2006 onder

meer met de stelling dat ‘de LPF-fractie meedoet aan de Haagse spelletjes die zij juist wilde bestrijden’.⁴³ Rita Verdonk van de VVD spande de populistische kroon door zich niet alleen als minister herhaaldelijk af te zetten tegen het establishment in ‘Den Haag’, maar als *would be* –partijleider zelfs tegen ‘het establishment’ in eigen partij, zoals we vorige week nog weer een keer hebben kunnen zien.⁴⁴ En toen een paar dagen na de laatste verkiezingen het zojuist gekozen Tweede Kamerlid voor de SP, Ronald van Raak, in NOVA-politiek zijn commentaar mocht geven op de adviezen van de fracties over de kabinetsformatie, was zijn eerste commentaar dat er ‘allemaal spelletjes worden gespeeld’, zonder te kunnen aangeven waaruit dat dan bleek.⁴⁵

Door af te geven op ‘Den Haag’ doen die politici alsof zij niet bij de politieke elite horen en bevestigen zij het beeld dat populistten graag oproepen van een tegenstelling tussen ‘het volk’, en de politieke elite. Niet alle politici doen daaraan mee,⁴⁶ maar zeker sinds 2002 lijkt dit te zijn toegenomen.⁴⁷ Zelfs een politica als Tineke Huizinga van de ChristenUnie, van wie ik dit niet had verwacht, analyseerde tijdens de recente verkiezingscampagne nog eens het Nederlandse NEE tegen de Europese grondwet in de volgende bewoordingen: ‘Toen zag je hoe het Haagse denken zich had vervreemd van wat burgers willen. Den Haag was arrogant ten opzichte van het volk, zo’n situatie moet je te allen tijde zien te voorkomen. Ik denk dat politici te weinig hebben geïnvesteerd in wat de burgers willen. In campagnetijd zie je ze weer veel in het land, maar wanneer er geen verkiezingen zijn, is het stil op straat’.⁴⁸ Waarna volgde dat men in de ChristenUnie natuurlijk wel veel investeert in de achterban. ‘Den Haag’, ‘het volk’, ‘wat de burgers willen’: Fortuyn zou het zo gezegd kunnen hebben...

De sterk door het populisme gevoede kritiek van de laatste jaren op het functioneren van de parlementaire democratie heeft met de kritiek uit de jaren zestig gemeen dat zij een tekort aan democratie constateert. De ‘kloof’ moet worden gedicht. Maar anders dan toen, moet die kloof - althans volgens de huidige populistten - niet zozeer worden gedicht door een vergroting van de politieke participatie van de burgers, maar juist door het overnemen van de opvattingen van de niet-participerende burgers, de ‘zwijgende meerderheid’, de ‘man in de straat’, de ‘gewone mensen’, de ‘hardwerkende burgers’ of hoe zij steeds meer ook door politici uit de politieke hoofdstroom worden genoemd.⁴⁹ En nog meer dan in de jaren zestig kan de populistische kritiek rekenen op een warme ondersteuning door de media. Sterker nog: de media hebben het populisme (van politici) de laatste jaren sterk bevorderd.

Media

Over de relatie tussen politiek en media valt heel veel te zeggen, maar de meeste studies constateren dat er de laatste vijftien jaar een ontwikkeling heeft plaatsgevonden naar een dominantie van de zogeheten ‘medialogica’.⁵⁰ Waar tijdens de verzuiling de media zich identificeerden met een politieke partij, en na de verzuiling aanvankelijk met de publieke zaak, veranderde dit sinds ongeveer 1990 tot een identificatie met het publiek, zo stellen de politicologen Kees Brants en Philip van Praag.⁵¹ De sterk gefragmenteerde media, en dan vooral de televisiezenders, gingen in een steeds commerciële omgeving de strijd aan om de gunst van de burgers die steeds meer als consumenten werden beschouwd. Het gevolg was dat de berichtgeving veel minder inhoudelijk werd; niet meer zozeer de nieuwsfeiten weergaf maar veel vaker een eigen impressie of interpretatie van de feiten.⁵² Zij moest bovendien vooral amusement opleveren, anders zouden de kijkers, luisteraars of lezers wel eens naar de

concurrent kunnen gaan. Nogmaals: dit verschijnsel doet zich vooral bij de televisie voor, zij het niet alleen daar, en er zijn soms ook mooie uitzonderingen.⁵³ Maar de overheersende trend is die naar deze medialogica. Bij die logica hoort de overdreven aandacht voor strijd, conflict en ellende en ze gaat vaak gepaard met een grote oppervlakkigheid, nadruk op het persoonlijke en gebrek aan nuance.

De televisie, die voor de meeste mensen het venster is op de wereld buiten de directe leefomgeving, geeft van die wereld een eenzijdig oppervlakkig en tegelijk ellendig beeld. Een beeld dat fors kan afwijken van de beleving van het eigen leven. Dat zou ook de discrepantie helpen verklaren, waarover het Sociaal-Cultureel Planbureau in 2004 rapporteerde,⁵⁴ tussen de tevredenheid van de meeste mensen met het eigen leven (in het gezin, op het werk of in de woonstraat) enerzijds en hun ontevredenheid met de samenleving en in het bijzonder met de regering en de overheid anderzijds.

De door de medialogica toegenomen gerichtheid op ‘het publiek’, in plaats van op partijen of op de publieke zaak, voorkwam echter niet dat ook de media de spectaculaire opkomst van Fortuyn in 2002 niet hadden voorzien. ‘De kloof tussen politiek en burger bleek eveneens een kloof tussen sommige kranten en lezers, tussen kijkers/luisteraars en audiovisuele media’, aldus de voorzitter van het Genootschap van Hoofredacteurs, Pieter Broertjes in 2003.⁵⁵ De zelfreflectie van de media die er op volgde leidde tot de conclusie dat de gerichtheid op het publiek nog verder moest worden versterkt.

Dat nu leidde op haar beurt tot een zeer geringe weerstand bij verschillende media tegen de populistische kritiek op het functioneren van de politiek. Immers, dat populisme richt zich ook op ‘het volk’.

Gemakkelijke kritiek door media op de ‘Haagse politiek’ werd gebruikt als een middel om het publiek aan zich te binden. De antipolitieke benadering en het antipolitiek jargon werden vaak zonder dat presentatoren het zelf door hadden, door hen overgenomen. Waar vroeger gesproken werd over de ‘grote partijen’ spreekt men nu zonder blikken of blozen van de ‘gevestigde partijen’. Politieke partijen als organisaties kunnen sowieso op weinig sympathie rekenen en daarmee volgen nogal wat media het vertoog van populistten die hun eigen organisatie immers ook liever een ‘beweging’ dan een partij noemen omdat zij niet geassocieerd willen worden met de ‘gevestigde politiek’.⁵⁶

Belangrijker nog is het veelvuldig voorkomende journalistieke *dédain* over wat er zich in Den Haag afspeelt. Wanneer een politicus in een TV-rubriek een genuanceerd verhaal wil houden, wordt dat al snel ‘vaag’ of ‘onduidelijk’ genoemd worden ‘ja’ of ‘nee’ antwoorden geëist, moeten er ‘koppen rollen’ en wordt het interview snel herleid tot akkevietjes tussen personen of tot de vraag wie er gaat winnen. De medialogica lijkt bovendien nogal eens door TV-rubrieken te worden gebruikt als excuus om goede inhoudelijke voorbereiding van een programma achterwege te laten. Vooral in campagnetijd valt dat op. Het vereist nu eenmaal veel minder kennis en voorbereiding om op basis van alweer een peiling te speculeren over wie de grootste wordt of over mogelijke coalities na de verkiezingen dan om de verschillende onderliggende visies op de inrichting van de verzorgingsstaat van de onderscheiden partijen voor een groot publiek bloot te leggen.⁵⁷

We hebben dat de afgelopen verkiezingscampagne kunnen zien. Een overvloed aan aandacht voor peilingen. TV-programma’s die nog niet zo heel lang geleden aangeduid zouden zijn als informatieve programma’s gingen er toe over

zichzelf ‘op te leuken’. *Infotainment* heet dat dan met een deftig woord. Politici die niet ‘leuk’ meedoen, zijn dus ‘saai’. Rond de onvermijdelijke bak met nootjes en de glazen wijn worden politici gedwongen toch vooral de gezelligheid van het café niet te belasten met een doorwrochte of genuanceerde visie. Het moet vooral ‘gezellig’ blijven. Natuurlijk werden ook de gevoelens van ‘het volk’ in beeld gebracht: dat was immers de les die de media uit de campagne van 2002 hadden getrokken. En dat deed men dan nogal eens door even snel een paar mensen van ‘de straat’ een microfoon onder de neus te duwen met soms heel suggestieve vragen. De representativiteit en de validiteit van de gegeven antwoorden doen er kennelijk niet toe: als het maar onderhoudend is. De rubriek NOVA of NOVA-politiek eindigt stevast met een cartoon. Van ‘Joep’. Daar is niets op tegen. Maar als de technieken van de cartoon-tekenaar zoals versimpeling, overdrijving en scherts als formule gaan gelden voor het hele TV-programma, zijn er wel bezwaren. Dan vindt er een soort ‘*cartoon-isering*’ van de politieke berichtgeving plaats die geen recht doet aan het complexe proces van politieke besluitvorming. En wanneer die ‘*cartoon-isering*’ bovendien gepaard gaat met populistische anti-Haagse sentimenten, is het onvermijdelijk dat de politieke verslaglegging op TV onbegrip en afkeer van de parlementaire democratie verder stimuleert.

Wellicht zullen sommigen onder u inmiddels denken: ‘O, de media hebben het weer gedaan!’ Mijn reactie daarop is: ‘Jazeker, ook sommige media hebben het gedaan’. ‘Sommige’, want mijn observatie betreft met name de televisie, en ook daar zijn uitzonderingen. En ‘ook’, want ik heb de verantwoordelijkheid van de politici zelf al geschetst en ik kom dadelijk nog op de wetenschappers.

Politici kunnen zich overigens niet gemakkelijk onttrekken aan de dwingende aanpak van de media bij de berichtgeving over politieke kwesties. Al veel langer bestaat er - in de woorden van oud-journalist en oud-senator Jan Vis - een 'politiek-publicitair complex', waarbinnen journalisten en politici in onderlinge afhankelijkheid verkeren.⁵⁸ De politieke journalist heeft de politicus nodig om nieuwsfeiten te vernemen, de politicus heeft de journalist nodig om publiciteit te verkrijgen. En hoewel politici niet in elk TV-programma hoeven op te treden om succesvol te zijn bij verkiezingen (Jan Marijnissen zat tijdens de laatste campagne niet bij *RTL-Boulevard*, om eens wat te noemen), kunnen zij er niet om heen op te treden in de meer informatieve rubrieken op de televisie, ook al bestaan die grotendeels uit *infotainment*. De televisie is immers nog steeds een heel belangrijk medium om de kiezers te kunnen bereiken.⁵⁹

Binnen dat politiek-publicitaire complex is de balans echter verschoven ten gunste van de media. Door de medialogica heeft de *beschrijving of registratie* van nieuwsfeiten plaatsgemaakt voor de *interpretatie* van die feiten door de journalist.⁶⁰ De laatste heeft daarmee aan belang gewonnen. En dat is soms ook duidelijk te zien: bij een verslag van een bijeenkomst van een politieke partij, bijvoorbeeld, zien we steeds vaker de journalist in beeld tegen een achtergrond waar nog net in de verte te zien is hoe de politiek leider zijn gehoor toespreekt. We horen niet meer het verhaal van die politiek leider zelf, maar we horen de interpretatie daarvan door de journalist.

In die interpretatie zijn, geholpen door diezelfde medialogica, de laatste jaren steeds meer elementen van het anti-politieke vertoog van de populisten doorgedrongen. En politici, althans sommige, gaan dan - zoals we gezien hebben - mee in dat anti-politieke vertoog om maar een gewillig oor te vinden bij de media. En zo is de cirkel rond.

Wanneer deze tendens zich doorzet dreigt het 'politiek-publicitaire-complex' voor een belangrijk deel een 'populistisch-publicitair-complex' te worden. En dat zou schadelijk zijn voor het goed functioneren van een rechtstatelijke parlementaire democratie en daarmee ook voor de media zelf, die immers alleen maar dankzij een rechtstatelijke democratie in onafhankelijkheid kunnen functioneren.

De (politieke) wetenschap

Kan die dreiging niet worden afgewend door een derde categorie opinieleiders, namelijk die van de onafhankelijke wetenschappers? En dan met name de politieke wetenschappers? Ja, die zouden dat kunnen proberen, maar dat gebeurt mijns inziens te weinig.

De belangrijkste reden hiervoor ligt mijns inziens in het feit dat politicologen er nog onvoldoende in slagen om politici, journalisten en het grote publiek van het *noodzakelijk* rommelige en ingewikkelde karakter van politieke besluitvorming te doordringen.⁶¹

In het anti-politieke vertoog van de populisten zitten veel te simplistische, inconsistente en onrealistische veronderstellingen over de samenleving en over de werking van de parlementaire democratie. Het idee dat men om maatschappelijke problemen op te lossen slechts hoeft te luisteren naar wat 'het volk' wil, staat bijvoorbeeld haaks op het praktische gegeven dat 'het volk' zelf sterk verdeeld is. Dat laatste heeft de recente verkiezingsuitslag nog weer eens laten zien. De politieke besluitvorming is daarom *van nature* een ingewikkeld proces. Tegengestelde belangen leiden tot een strijd om de macht die we niet met geweld willen uitvechten en die we dus via - soms langdurige - onderhandelingen en uitruil van belangen willen beslechten.

Verkiezingen zijn in een democratie nodig om de uitgangsposities voor die strijd om de macht van tijd tot tijd opnieuw te bepalen, maar maken geen einde aan dat voortdurende proces van geven en nemen, van compromis-vorming, van 'schikken en plooiën', zoals dat al ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën werd genoemd.

Er zijn geen eenvoudige oplossingen voor complexe vraagstukken in een verdeelde samenleving. Bovendien: zelfs als er wel een eenduidige meerderheidsopvatting onder de bevolking zou bestaan, dan nog dient die opvatting in een parlementaire democratie als de onze te worden afgewogen tegen aangegane internationale verplichtingen, rechtstatelijke overwegingen en economische mogelijkheden. Politieke besluiten zijn niet een eenvoudige optelsom van de opvattingen van de kiezers op een bepaald moment. Die besluiten worden niet in een vacuüm genomen, maar zijn onderworpen aan allerlei institutionele arrangementen, waarin de tot dusver gezamenlijk overeen gekomen waarden zijn gesteld. Besluiten zijn 'pad-afhankelijk', zoals dat tegenwoordig in de institutionele theorie wordt genoemd. Met andere woorden: de geschiedenis van onze democratische rechtstaat is van invloed op de inhoud van actuele politieke besluiten. Het huidige populisme vraagt het onmogelijke van het politieke systeem, zo stelt ook de Britse politicoloog Gerry Stoker in een dit jaar verschenen boek: 'Populisme respecteert de kern niet van wat politiek is, namelijk: de zoektocht naar compromissen tussen verschillende belangen, de noodzaak om iemand anders' positie te begrijpen en de complexiteit van de uitvoering van politiek besluiten'.⁶²

De simplistische opvatting van de populisten is - dat moge inmiddels duidelijk zijn - naar mijn overtuiging het publieke

debat teveel gaan overheersen. Vanuit de wetenschap, en dus ook vanuit de politieke wetenschap, zou daaraan tegenwicht moeten worden gegeven, omdat die opvatting gewoon niet klopt, maar ook omdat die opvatting gevaarlijk is voor de democratische rechtsstaat.

De politieke wetenschap heeft daarvoor inmiddels het nodige gereedschap en de nodige kennis in huis. Toch lukt dat maar mondjesmaat. Daarvoor zijn verschillende redenen te geven. Ik noem er twee.⁶³

Eén reden daarvoor is dat inzichten van politicologen - veel meer onbedoeld dan bedoeld - het anti-politieke betoog soms juist van munitie hebben voorzien.

Nogal wat politicologische analyses monden uit in constatering dat er sprake is van een crisis of van een neergang.⁶⁴ Al decennia lang wordt gesproken van een '*decline of parliament*' of van een 'neergang van partijen', maar dat is alleen zo vanuit een streng functionalistische benadering.⁶⁵ Eerst vervulden partijen bepaalde functies, nu niet meer of minder, dus is er sprake van een neergang. Maar de vraag is natuurlijk of democratieën wel kunnen bestaan zonder partijen: overal waar democratieën ontstaan, ontstaan partijen en het eerste wat dictaturen doen is het verbieden van politieke partijen. Zou het niet beter zijn te spreken van verandering in plaats van neergang? Continue spreken van een neergang verklaart weinig meer, maar voedt wel anti-politieke sentimenten. Hetzelfde is het geval bij het gebruik van het woord 'crisis'. De 'crisis van de Nederlandse politiek' of de 'crisis van partijen' is de laatste decennia al vele malen geconstateerd, vaak onder de gelijktijdige aanname dat het vroeger beter was. We verkeren kennelijk in een permanente staat van crisis, maar dat is een *contradictio in terminis*.⁶⁶

Soms ook worden door politicologen bewust negatieve kwalificaties gehanteerd die vervolgens door populisten worden overgenomen.⁶⁷ Zo stofte mijn promotor Hans Daalder in *zijn* inaugurele rede in 1964 het ouderwetse begrip ‘regenten’ af en paste het toe op de mentaliteit van de politieke leiders van dat moment.⁶⁸ Hij moet er zelf van zijn geschrokken hoe in de jaren zestig en zeventig het links-populisme vervolgens met zijn term ‘regentenmentaliteit’ aan de haal ging. En meer recent introduceerde Joop van den Berg de term ‘Haagse kaasstolp’, die inmiddels in vrijwel geen betoog van hedendaagse populistten ontbreekt.⁶⁹ En nu ik toch zeer gewaardeerde voorgangers en collega’s uit Leiden aan het noemen ben: de licht conspiratieve term die Peter Mair introduceerde om er hedendaagse *mainstream* partijen mee aan te duiden, ‘kartelpartijen’, sluit naadloos aan bij het populistische beeld van een tweedeling tussen ‘het volk’ en ‘de gevestigde partijen’.⁷⁰ Nu kun je het politicologen niet kwalijk nemen dat anderen gebruik - of zo u wilt: misbruik - maken van door hen geïntroduceerde begrippen, maar deze voorbeelden laten wel zien hoe zorgvuldig we moeten zijn met het poneren van die termen.

Een tweede reden waarom de politieke wetenschap er nog maar mondjesmaat in slaagt om tegenwicht te bieden tegen al te simplistische opvattingen over de politiek, is dat zij als internationale discipline zelf lange tijd overheerst is geweest door tamelijk beperkte en eenzijdige opvattingen over de werkelijkheid. De laatste twee decennia hebben we ons daaraan langzaam ontworsteld als discipline, maar de effecten zijn nog steeds merkbaar. Ik doel daarbij vooral op de overheersing door het behaviorisme in de jaren vijftig en zestig en met name de rationele keuzebenadering vanaf circa 1970. In een terechte poging het wetenschappelijk gehalte van de discipline te verhogen probeerden Amerikaanse politicologen -

en die zijn nu eenmaal richtinggevend in onze discipline - zich in de naoorlogse periode te spiegelen aan de natuurwetenschappen en zich te concentreren op het direct waarneembare en meetbare gedrag van individuen om er politieke verschijnselen mee te verklaren, met als uiteindelijk doel het formuleren van algemene wetten. Het heeft bijvoorbeeld tot grote bloei geleid van het kiezersonderzoek. Maar het had ook grote tekortkomingen. Voor politieke filosofie, de normatieve theorieën over hoe goede politiek er uit zou moeten zien, was geen plaats. Voor de *imponderabilia*, niet precies meetbare verschijnselen die toch een groot gewicht in de schaal leggen, was geen oog. En voor politieke instituties, waarin bijvoorbeeld geaccumuleerde kennis en waarden uit het verleden zijn gestold, was nauwelijks belangstelling. Dat maakte een analyse van de politiek schraal.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat eminente Amerikaanse politicologen als Robert Dahl en Charles Lindblom ook in die tijd eigenlijk nooit zuivere behavioristen waren, in de zojuist gegeven betekenis.⁷¹

Op een andere wijze heeft de nog steeds zeer invloedrijke rationele keuzebenadering in de politicologie (*rational choice* of *public choice*) mijns inziens een goed begrip verhinderd van de politieke werkelijkheid en bovendien politiek cynisme sterk bevorderd.⁷² Dat bleef overigens niet beperkt tot de politicologie, maar gold ook de economie. Want de rationele keuzebenadering is een nadere uitwerking van het behaviorisme op basis van de economische theorie van de democratie. De aan de economie ontleende *rational choice*-benadering heeft als assumptie dat individuen rationeel zijn en in de eerste plaats uit zijn op maximalisatie van het eigenbelang. Ook politiek activisme en politieke besluitvorming moesten worden begrepen vanuit die

veronderstelling, ook al werd niet helemaal ontkend dat mensen ook gemotiveerd kunnen worden door liefde of solidariteit. De maximalisatie van het eigenbelang stond echter voorop. Politiek gedrag werd daarnaast gevangen in formele modellen in de vorm van wiskundige formules, waardoor de afstand tot de politieke werkelijkheid nog meer werd vergroot. Uitgaande van de veronderstelling van eigenbelang en egoïsme, leidt de economische benadering van de democratie al gauw tot pessimisme over de mogelijkheden van collectieve actie. Ook politici (en ambtenaren) zijn in deze benadering alleen maar uit op eigen belang. Het populistische beeld van politici als zakkenvullers, past daar zeer wel bij. Dit egoïstische mensbeeld is jarenlang overheersend geweest en vooral door de economische wetenschap wereldwijd verbreid. Ik noemde reeds de opkomst van Reaganomics en Thatcherism en de dominantie van het neo-liberalisme in veel economisch beleid.

Gelukkig heeft de politieke wetenschap zich de laatste decennia verder ontwikkeld. Natuurlijk heeft de rationele keuze-benadering ook tot nuttige inzichten geleid en niet ontkend kan worden dat egoïsme en het nastreven van eigenbelang ook in de politiek voorkomt. Maar de theorie is te beperkt om de complexiteit van democratische politiek ermee te kunnen begrijpen.⁷³ Deze kritiek mag echter niet leiden tot doorslaan naar de andere kant en elk streven naar accumulatie van kennis opgeven door te vervallen in een wetenschappelijk relativisme van 'anything goes'. De politieke wetenschap heeft zich daar echter grotendeels aan weten te onttrekken.⁷⁴

Met name door de herwaardering van de politieke filosofie vanaf Rawls en door de herontdekking van het belang van (historische gegroeide) instituties voor actueel politiek gedrag en de politieke besluitvorming van nu is er inmiddels een veel rijker en minder cynisch instrumentarium voorhanden in de politieke

wetenschap. Bovendien zijn politicologen in Europa, en dus ook in Nederland, nooit volledig meegegaan met het afwijzen van normatieve opvattingen en het negeren van instituties. Het werk van mensen als Hans Daalder is daar een lichtend voorbeeld van.⁷⁵ Daarom heeft de Nederlandse politicologie die nieuwe ontwikkelingen ook snel tot de hare kunnen maken. Maar willen deze nieuwe ontwikkelingen in de discipline verder komen dan de studeerkamer of de huidige collegebanken, dan zouden vroeger afgestudeerde politicologen deze inzichten via regelmatige herscholing tot zich moeten nemen. En op dat punt kan wel het een en ander worden verbeterd.

Wat te doen?

En daarmee ben ik gekomen aan het derde en laatste deel van mijn betoog vanmiddag: wat te doen? Wat kan er gedaan worden om het inzicht in hoe het werkelijk toegaat in de politiek te vergroten? Wat is nodig om het begrip van de politiek als een *noodzakelijkerwijs* ingewikkeld en rommelig proces breder ingang te doen vinden? Wat kan er gedaan worden om het oprukkende populistische idee tegen te gaan van een tweedeling tussen de mythische eenheid van 'het volk' enerzijds en de 'gevestigde partijen', de 'politieke klasse' anderzijds?

Ten eerste moeten *politicologen* het politieke werk in alle breedte en vanuit verschillende benaderingen blijven onderzoeken. Het onderzoek naar politieke instituties in democratieën (hun geschiedenis, hun onderlinge verhoudingen, de wisselwerking tussen instituties, maatschappelijke organisaties en individuele actoren, en de invloed van de internationale omgeving) zal daarbij een grote rol moeten blijven spelen, wil men recht doen aan de politieke complexiteit. Samenwerking tussen politicologische subdisciplines en van de politicologie met andere disciplines, zoals de bestuurskunde, sociologie,

geschiedenis en rechten ligt hierbij voor de hand. Door de complexiteit van het politieke werk in al zijn geledingen en door de tijd heen te doorgronden, kan er ook een beter begrip ontstaan voor het 'bijzondere van politiek'. De politieke besluitvorming is vaak morsig, maar dat wil helemaal niet zeggen dat de uitkomsten van dat proces - de uiteindelijk genomen besluiten - ook noodzakelijkerwijs onder de maat zijn, zoals Van Gunsteren dat onlangs nog eens benadrukte.⁷⁶

Begrip voor het bijzondere en complexe karakter van het politieke werk betekent niet dat politicologen niet kritisch mogen zijn over het feitelijke functioneren van de politiek. Integendeel, zeg ik met enige nadruk. Omdat de democratie nooit voltooid is en steeds aan veranderingen onderhevig, behoren het blootleggen van feilen en het doen van beredeneerde voorstellen tot verbetering mijns inziens tot de opdrachten van de politicologie.⁷⁷

Wel denk ik dat het verstandig is om ook als politicoloog wat vaker uit te gaan van het noodzakelijkerwijs onvolkomen en ambigue karakter van democratische besluitvorming, zodat niet bij iedere afwijking van het ideaal terstond de crisis of de neergang wordt geconstateerd.⁷⁸ Dat zou helpen het 'vervalvertoog' van de laatste jaren te keren. Een vleugje meer 'Machiavelli' in onze benadering zou niet verkeerd zijn. Misschien moeten we verder gaan op het pad dat de grote democratie-theoreticus Robert Dahl eerder is ingeslagen toen hij zei liever te spreken over een polyarchie in plaats van een democratie, juist omdat het ideaal van een democratie in de praktijk nooit helemaal is te verwezenlijken. Niet voor niets zette hij zijn polyarchie-model af tegen wat hij een 'populistische' versie van democratie noemde, en die hij zowel op ethische als empirische gronden afwees.⁷⁹ Natuurlijk moeten we dan tevens de kritiek verwerken die er op zijn benadering is gekomen, maar

ook daarvoor kunnen we eerst bij Dahl zelf te rade gaan, omdat hij daarop uitvoerig is ingegaan.⁸⁰

Bovendien moeten we als politicologen het onderscheid benadrukken tussen enerzijds de cultuur van de dagelijkse politieke besluitvorming en anderzijds de werking van het institutionele politieke stelsel. In het 'vervalvertoog' worden die gemakkelijk op één hoop gegooid. Zo zou de opkomst van Fortuyn, die zoveel kritiek had op de Nederlandse politiek, aantonen dat het politieke systeem niet deugt. Maar ik zou die opkomst veel eerder duiden als een bewijs dat in elk geval het instituut van het kiesstelsel op dit punt juist goed functioneert! Onvrede onder de bevolking werd door Fortuyn gemobiliseerd en wist betrekkelijk eenvoudig 's lands vergaderzaal te bereiken. De Nederlandse politiek is, vooral door het evenredige kiesstelsel, uiterst gevoelig voor maatschappelijke ontwikkelingen, zeker in vergelijking met andere landen. Nergens is de responsiviteit van het stelsel zo groot. Men kan kritiek op de werking van het stelsel hebben, maar het is niet vol te houden dat de Nederlandse parlementaire democratie een gesloten bastion zou vormen.

Door grondige analyses te maken die rekening houden met het noodzakelijk onvolmaakte karakter van politieke besluitvorming en met het onderscheid tussen het dagelijkse politieke proces en de politieke instituties, kan de politieke wetenschap blootleggen welke kritiek terecht en is welke niet. Aldus gewapend kan zij een bijdrage leveren aan het publieke debat, ook in Nederland, dat zo nodig is om het vertrouwen in de politiek te herstellen. Want naast de gewenste oriëntatie op en bijdrage aan de internationale discipline van de politieke wetenschap, is het tegelijk nodig dat Nederlandse politicologen zich in de Nederlandse taal mengen in het debat in eigen land. Zij moeten daar dan natuurlijk wel de waardering vanuit wetenschappelijke kring voor krijgen!

Ten tweede: de *media*. Wat kunnen zij doen? Allereerst moeten ook journalisten zich realiseren wat de bijzondere aard van het politieke werk is, dat het vrijwel altijd morsig is, dat ‘doormodderen’ daar soms bij hoort en dat het dus niet aangaat om altijd te vragen om korte, heldere, eenduidige antwoorden. Dat vereist degelijke kennis bij de journalisten over het functioneren van democratieën en de bereidheid zich nieuwe inzichten eigen te maken.

Bij die bijzondere aard van de politiek hoort tevens het inzicht dat waarden die op één terrein van het maatschappelijk leven gelden, niet zonder meer kunnen worden toegepast op andere terreinen.⁸¹ Voorbeeld: de economische veronderstelling van het nutsmaximaliserende individu geldt wellicht op de markt, maar niet zonder meer op school, in de zorg of in de politiek. De vermenging van waarden van verschillende sferen kan gemakkelijk leiden tot ongewenste, soms perverse gevolgen.⁸² Door verschillende sferen te bevragen volgens de waarden die daar bij horen, voorkomt de journalist dat het functioneren van een bepaalde sfeer verkeerd wordt beoordeeld. Hanteer dus nooit het functioneren van het bedrijfsleven als maatstaf voor het functioneren van de overheid, of andersom.

In het verlengde hiervan zouden journalisten zich moeten afvragen wat de effecten zijn van het populistische *frame* in de politieke berichtgeving, met name op televisie. Regelmatig zelfonderzoek, bijvoorbeeld naar de rol van televisieprogramma's tijdens de laatste verkiezingscampagne, zou wenselijk zijn. Heeft de opkomst van het anti-politieke vertoog in de politieke berichtgeving door journalisten niet tot gevolg dat genuanceerde of gematigde opvattingen steeds minder kans krijgen gehoord te worden of gemakzuchtig op één hoop worden gegooid? Onderzoek van Pellikaan heeft uitgewezen dat tussen de zogenaamde ‘gevestigde partijen’ nog steeds aanzienlijke programmatische verschillen bestaan.⁸³

Van een ‘Eénpartijstaat Nederland’ is geen sprake!

De media hebben hier een grote verantwoordelijkheid om een afglijden naar een populistisch-publicitair-complex te voorkomen.

Tenslotte, de politici

Politici moeten hun vak, zo u wilt: hun roeping,⁸⁴ verdedigen. Politici moeten niet meegaan in anti-politieke retoriek die een kunstmatig en onrealistisch onderscheid maakt tussen ‘het volk’, ‘de kiezers’ enerzijds en ‘Den Haag’, ‘de gevestigde partijen’ of ‘de politieke klasse’ anderzijds. Dat kunnen zij alleen als ook zij doordrongen zijn van het bijzondere karakter van het politieke werk en dat politieke vak ook beheersen. Wat dat laatste betreft kan er wel het een en ander verbeteren. De kennis van het politieke handwerk in het parlement, de ‘kunst van het ivoordraaien’ zoals Bas de Gaay Fortman het ooit noemde,⁸⁵ is de laatste tijd verminderd.⁸⁶ Een belangrijke reden daarvoor ligt in de snelle doorstroom van Kamerleden, vooral veroorzaakt door de grote fluctuaties bij recente verkiezingen, en in de betrekkelijk geringe ondersteuning van Kamerleden. Maar zeker zo belangrijk is dat - naar mijn overtuiging mede als gevolg van de anti-politieke retoriek - dat politieke handwerk steeds minder wordt gewaardeerd en al gauw als ‘saai’ of ‘Haags’ wordt gediskwalificeerd. Het gevolg is een gebrek aan wat ik maar noem ‘constitutionele vaardigheden’. En dat draagt niet bij aan het gezag van regering en parlement.

Het verdedigen van hun vak tegen de anti-politiek houdt echter niet in dat politici (van de hoofdstroom) het populistisch geluid mogen of kunnen negeren. Zoals reeds eerder opgemerkt kan een populistische uitdaging de andere partijen scherp houden. Zorgen en opvattingen die naar het oordeel van de populisten teveel worden genegeerd kunnen

zo op de politieke agenda worden gezet. Kiezers die hun stem uitbrengen op populistische partijen mogen dan ook niet zomaar worden afgedaan als irrelevant, of erger nog: dom. Er is soms meer *wisdom in the crowds* dan wel wordt verondersteld.⁸⁷ Het is verstandig die signalen serieus te nemen.

Maar voor het goed functioneren van een parlementaire democratie in een rechtsstaat is het een absolute voorwaarde dat die rechtsstaat gedragen wordt door (een ruime meerderheid van) politici en andere opinieleiders die niet meegaan in het afgeven op de politiek om te voorkomen dat daarmee ook de populistische gedachte van een mythische eenheid van ‘het volk’ veld wint. Niet alleen omdat de mythe van de ‘volkswil’ een sterk intern gericht Nederland met zich meebrengt dat zich afsluit van de buitenwereld, maar vooral ook omdat die eenheidsopvatting weinig ruimte laat voor de opvattingen van minderheden en andersdenkenden. En dat zou niet alleen die democratische rechtsstaat ondermijnen, het zou ook haaks staan op de spreuk ‘*Praesidium Libertatis*’, ‘bolwerk der vrijheid’, van deze universiteit!

Mijnheer de Rector Magnificus, Dames en Heren,
Aan het slot gekomen van mijn oratie wil ik allereerst de leden van het College van Bestuur dank zeggen voor het vertrouwen dat zij in mij stellen door mijn benoeming tot hoogleraar aan deze universiteit.

Dank evenzeer aan alle anderen die aan mijn benoeming hebben meegewerkt: het bestuur van de Faculteit der Sociale Wetenschappen, en het Departement Politieke Wetenschap. Met name noem ik hier mijn directe collega's Peter Mair en Rudy Andeweg. Zij hebben het initiatief genomen om de leerstoel Nederlandse Politiek, die in een iets andere vorm tien jaar geleden had opgehouden te bestaan, nieuw leven in te

blazen. Daarmee is recht gedaan aan de noodzaak de Nederlandse Politiek als terrein van onderzoek en onderwijs binnen de Nederlandse politicologie op het niveau van een leerstoel te waarderen. Die noodzaak was er altijd al, maar zeker sinds 2002 is die alleen maar toegenomen.

Nee, het voert te ver om hier nu Pim Fortuyn voor te bedanken, maar waar in het verleden de casus Nederland dankzij Hans Daalder en Arend Lijphart binnen de internationale politicologie grote bekendheid verwierf, zijn er nu ook vele buitenlandse waarnemers die met grote belangstelling en vaak met verbazing gadeslaan wat er de laatste jaren met Nederland aan de hand is. Ik zal mijn best doen om, samen met mijn Leidse collega's, de kennis van en over de Nederlandse politiek ook buiten onze grenzen te verspreiden.

En met jullie, collega's bij het departement Politieke Wetenschap in Leiden, werk ik graag samen. Jullie expertise en collegialiteit maken van het departement een goede plaats om te werken. Een departement dat door jullie zowel nationaal als internationaal in hoog aanzien staat en waarvan ik sinds 1 november jl. de voorzitter mag zijn.

Dankzij de behoorlijke onderwijsbelasting die er is, heb ik dit jaar reeds vele studenten kunnen ontmoeten, zowel in de *Bachelors*fase als in de *Masters*, zowel in Leiden als op de Campus Den Haag. Voor jullie, studenten, doen we het allemaal. Maar ook *met* jullie, want jullie leergierigheid en talenten zijn voor elke docent een stimulans om te proberen het nog beter te doen.

Ik ben dit jaar weer volledig teruggekeerd op mijn Leidse honk, na bijna vijf jaar als landelijk voorzitter van de Partij van de Arbeid. Ik heb die functie steeds met plezier vervuld tijdens die

bijzondere jaren in de Nederlandse politiek. En dat kon ik dankzij de prettige samenwerking die ik met velen in de PvdA heb gehad. Ik ben dan ook blij dat zovelen uit de PvdA hier vanmiddag aanwezig zijn. De praktijkervaring die ik die vijf jaren in de landelijke politiek heb opgedaan, is alleen maar een verrijking voor het werk hier aan de universiteit.

Tenslotte, een bijzonder woord van warme dank aan Els-Marie en mijn vier kinderen, Miranda, Gabriël, David en Sophie. Door jullie weet ik dat er veel belangrijker zaken in het leven zijn dan de politiek.

Ik heb gezegd.

Noten

- 1 Veel dank aan Benjamin Kiebler voor zijn documentatie-arbeid en voor zijn commentaar op een eerste versie; eveneens dank aan Huib Pellikaan voor zijn commentaar op een gedeelte van de eerste versie.
- 2 Margalith Kleijwegt en Max van Weezel, *Het land van haat en nijd. Hoe Nederland radicaal veranderde*, Amsterdam, 2006.
- 3 Ad Verbrugge, *Tijd van onbehagen. Filosofische essays over een cultuur op drift*, Amsterdam, 2004. Paul Dekker (red.), *Politiek Cynisme*, 2006; Kees Brants en Philip van Praag (red.), *Politiek en media in verwarring. De verkiezingscampagnes in het lange jaar* 2002, Amsterdam, 2005; Joop van Holsteyn en Cas Mudde (red.), *Democratie in verval?*, Amsterdam, 2002.
- 4 Wim van Noort en Rob Wiche (red.), *Nederland als voorbeeldige natie*, Hilversum, 2006 (citaten op p. 14 en p. 15).
- 5 *Handelingen Tweede Kamer* 2006-2007, nr. 6, p. 280.
- 6 <http://www.entoen.nu/venster.aspx?ID=14>.
- 7 Charles Groenhuizen, *Leve Nederland*, Amsterdam, 2006.
- 8 Piet de Rooy, 'Grote veranderingen in een klein land', in: Piet de Rooy en Henk te Velde, *Met Kok. Over veranderend Nederland*, Amsterdam, 2005, pp. 198 e.v.
- 9 *NRC/Handelsblad*, 14 februari 1990.
- 10 De Rooy noemt met name (en terecht) het werk van de politicoloog en journalist Michiel Zonneveld *Het platteland. Het succes van de Nederlandse democratie* (1997) en dat van de politicoloog Jacques Thomassen in: Jacques Thomassen, Kees Aarts en Henk van der Kolk (red.), *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998. Kiezers en de smalle marges van de politiek*, Den Haag, 2000.
- 11 Brants en Van Praag, *op. cit.*, 2005.
- 12 'No political system can continue to operate unless its members are willing to support the existence of a group that seeks to settle differences or promote decisions through peaceful action in common. The point is so obvious... that it may well be overlooked'. David Easton, 'An Approach to the Analysis of Political Systems', in *World Politics*, vol. 9, no. 3, April 1957, p. 391.
- 13 Herman van Gunsteren en Rudy Andeweg, *Het grote ongenoegen: over de kloof tussen burgers en politiek*, Haarlem, 1994; zie ook Gabriël van den Brink, *Onbehagen in de politiek: een verkenning van de tijdgeest tegen het einde van de eeuw*, Amsterdam, 1996.
- 14 Zie ook het artikel van Jos de Beus (samen met Rudy Andeweg, Frank Ankersmit, Ab Klink en Lex Michiels) in *NRC/Handelsblad*, 28 januari 2006, 'Doorbreek de vicieuze cirkel van ontevreden kiezers en onzekere gekozenen'.
- 15 R.A. Koole, 'Politieke partijen en anti-politiek', in: G. Voerman (red.), *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek*, Amsterdam, 1994, pp. 7-22, met name p. 17. Zie ook Ruud Koole, 'Aantasting of aanpassing van de representatieve democratie? Over onbehagen in de politiek', in: Mark Bovens en Anton Hemerijck (red.), *Het verhaal van de moraal. Een empirisch onderzoek naar de sociale bedding van morele bindingen*, Amsterdam/Meppel, 1996, pp. 171-199.
- 16 Koole, 1994, *op. cit.*, p. 8.
- 17 Ruud Koole, 'De voortdurende kritiek op de parlementaire democratie', in: Ruud Koole (red.), *Binnenhof Binnenste Buiten: slagen en falen van de Nederlandse parlementaire democratie*, Weesp, 1986, pp. 14-31.
- 18 A.A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*, Assen, 1968.
- 19 H.W. von der Dunk, 'De partijen en de parlementaire democratie in het interbellum', in: R.A. Koole (red.), *Het belang van politieke partijen*, Groningen, 1984, pp. 41-61. W.A. Bongers verdedigde in zijn boek *Problemen der democratie* (1934) de parlementaire democratie wel op principiële gronden, ook gericht tegen sommigen in zijn eigen partij, de SDAP.
- 20 P. de Rooy, *Republiek der rivaliteiten. Nederland sinds 1813*, Amsterdam, 2005, p. 207.
- 21 Suzanne Berger, 'Politics and Antipolitics in Western Europe in the Seventies', in: *Daedalus*, Winter, 1979, pp. 27-50.
- 22 Andreas Schedler, 'Die demoskopische Konstruktion von "Politikverdrossenheit"', in *Politische Vierteljahresschrift*, 1993, pp. 414-435.
- 23 H. Rattinger, 'Abkehr von Parteien? Dimensionen der

- Parteiverdrossenheit', in: *Aus Politik und Zeitgeschichte; Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, 1993, no. 12, pp. 40-49.
- 24 Bijvoorbeeld: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Publieke gerechtigheid. *Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving*, Houten, 1990; Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Nieuwe Regie in de Zorg. Een Christen-democratische visie op de structuur en financiering van de gezondheidszorg*, Den Haag, 2000.
- 25 Margaret Canovan, 'Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy', in *Political Studies* (1999), XLVII, pp. 2-16. Arie van der Zwan, *De uitdaging van het populisme*, Amsterdam, 2003. Cas Mudde, 'The Populist Zeitgeist', in: *Government and Opposition*, 2004, pp. 541-563. Benjamín Arditi, Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan', *Political Studies*, vol 52, 2004, pp. 135-143. Gerry Stoker, *Why Politics Matters: Making Democracy Work*, Houndsmill/New York, 2006, hoofdstuk 8: 'The Perils of Populism'.
- 26 Eduard. Polak, *Pieter Jelles Toelstra: dichter, volkstribuun, politicus*, Amsterdam: Stichting IVIO, 1960.
- 27 Gerrit Voerman, 'Een politiek kameleon: over het aanpassingsvermogen van de SP in Nederland', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 2004, vol. 38, no.1, pp. 48-58.
- 28 Canovan, *op. cit.*, p. 7.
- 29 De term is gemunt door Fareed Zakaria, *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York, 2003.
- 30 Ik volg hier de kenmerken van populisme, zoals genoemd door Margaret Canovan, *op. cit.* Over het populisme van Fortuyn, zie: Dick Pels, *De Geest van Pim; het gedachtegoed van een politieke dandy*, Amsterdam, 2003, met name p. 32 e.v. en p. 176 e.v.
- 31 Joop J.M. van Holsteyn, Galen A. Irwin en Josje M. den Ridder, 'In the Eye of the Beholder; The Perception of the List Pim Fortuyn and the Parliamentary Elections of May 2002', in: *Acta Politica*, 2003, vol. 38, pp. 69-87.
- 32 De vergelijking is van Ian Buruma, *Murder in Amsterdam. The Death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerance*, New York, 2006, p. 42.
- 33 Zie voor vijf andere verklaringen: René Cuperus, 'From Poldermodel to Postmodern Populism. Five Explanations for the 'Fortuyn Revolt' in the Netherlands', in: René Cuperus, Karl A. Duffek en Johannes Kandel (eds), *The Challenge of Diversity. European Social Democracy Facing Migration, Integration and Multiculturalism*, Innsbruck, 2003, pp. 276-299
- 34 Vgl.: Pierre Rosanvallon, *La Contre-Démocratie: la politique à l'age de la défiance*, Paris, 2006.
- 35 Mudde, *op. cit.*
- 36 Daarmee neem ik een andere positie in dan Dick Pels, die in een reactie op Bart Tromps tirade tegen Fortuyn, m.i. te gemakkelijk Fortuyn volgt in diens 'nieuwe politiek', inclusief het gemakzuchtige spreken over 'gevestigde politieke partijen', 'regentendemocratie' etc, met als voornaamste doel zijn (die van Pels) eigen agenda ten faveure van een personendemocratie te bevorderen. Maar anders dan Tromp zie ik het mogelijke nut dat een populistische uitdaging kan hebben en sluit ik ook meer rechtstreekse invloed van burgers op politieke besluitvorming of selectie van politiek leiders niet uit. Vgl. Pels, *op. cit.*, pp. 277-282.
- 37 Mudde, die het daar niet mee eens is, noemt Scheuch en Klingemann; Mudde, *op. cit.*, p. 541.
- 38 Geciteerd bij Menno van der Land, *Tussen ideaal en illusie: de geschiedenis van D66 1966-2003*, Den Haag, 2003, p. 19.
- 39 Hedy d'Ancona, "t kan helaas niet zonder vrouwenpartij. Een Interview met Joke Kool-Smit", in: *Opzij*, 1981, vol. 9, nr. 9, pp. 6-11.
- 40 L.C. Brinkman, *De organisatie van de veiligheid op rijksniveau nader bezien*. Scharnierrapport, BZK, 13 oktober 2006, p. 17. Zie ook column Paul Bordewijk, 'Leve het gepalaver', 15-06-2006, <http://www.paulbordewijk.nl/artikelen/307>.
- 41 In een interview met *Opzij*, februari 2006, p. 54.
- 42 Jan Marijnissen op 21 december 2004: onder het kopje: 'Minder politiek, meer mensen': 'Tien jaar lidmaatschap van de Tweede Kamer heeft me geleerd dat wat de Kamer beweegt, steeds minder te maken heeft met wat gewone mensen bezighoudt. Politieke spelletjes en zelfgenoegzaamheid voeren de boventoon.' De SP maakte ook een TV-filmpje met als titel 'SP. Minder Politiek'.

[http://www.sp.nl/nieuws/041222_boodschap_marijnissen.shtml]

- 43 Persbericht PvdA, 4 juli 2006
- 44 Op 28 november eiste Rita Verdonk in een Haags café de instelling van een bijzondere VVD-commissie die zou nagaan welke consequenties het feit dat zij als nummer twee op de lijst meer voorkeurstemmen bij de verkiezingen van 22 november 2006 had behaald dan lijsttrekker Mark Rutte zou moeten hebben voor het leiderschap van de VVD. Bij die gelegenheid stelde zij dat het haar verantwoordelijkheid tegenover de kiezer was om de 'koers Verdonk' aan te houden die wel door de VVD kiezers gewild zou zijn maar niet door '40 partijbonzen' (NRC/Handelsblad, 29 november 2006: 'De kiezers willen de koers Verdonk').
- 45 NOVA-politiek 24 november 2006. Op de vraag van de ook in het programma aanwezige Freek de Jonge waarom Van Raak een ordentelijke procedure gelijk omschreef als 'spelletjes' moest Van Raak het antwoord schuldig blijven.
- 46 Zie bijvoorbeeld Femke Halsema, *Over de Linkse Lente*, Amsterdam, 2006, p. 75 e.v.
- 47 Zie voor enkele voorbeelden van negatieve kwalificaties van de 'Haagse politiek' van politici zelf in het betreffende nieuwe medium van de weblogs: Carla van Baalen, 'De waarde van het weblog. Tweede Kamerleden en het digitale dagboek', in: C.C. van Baalen et al. (red.), *De waan van de dag. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* 2006, Amsterdam, 2006, pp. 48-49.
- 48 NRC/Handelsblad, 18/19 november 2006, Zaterdags Bijvoegsel, p. 38.
- 49 Mudde, *op. cit.*, p. 557.
- 50 Medialogica, rapport van de Raad voor Maatschappelijke ontwikkeling, 2003.
- 51 Brants en Van Praag, *op. cit.*, met name p. 12 en pp. 269- 271.
- 52 Pieter Broertjes, *Media onder vuur; verweer van een hoofdredacteur*, Amsterdam, 2006, p. 71: 'Nogal wat journalisten lijken meningen (niet alleen op opiniepagina's) belangrijker te vinden dan feiten. En welke journalist ziet het nog als zijn/haar taak "nederig naar de waarheid te zoeken"' (lezing uit 2003).
- 53 Voorbeeld van zo'n mooie uitzondering is het interview in het TV-programma *Het Buitenhof* met hoogleraar rechtstheorie Dorien Pessers op zondag 21 mei 2006. *Regels zijn regels: over de daadkracht*

van Rita Verdonk. Paul Witteman in gesprek met Dorien Pessers, Amsterdam, 2006.

- 54 *Sociaal Cultureel Rapport* 2004, Den Haag, 2004, Samenvatting, p. 6: 'De tevredenheid met de regering en de overheid is in de jaren negentig van jaar tot jaar toegenomen, maar sinds 2000 is er een daling te zien, die in 2002 heel sterk is geweest. Van een verbetering in de mate van tevredenheid kan sindsdien niet gesproken worden en dat klopt ook met de gedaalde waardering van de Nederlander voor de samenleving als geheel. Aan het jaar 1999 geeft de Nederlandse bevolking terugkijkend nog een zeven als rapportcijfer, voor 2004 komt de waardering nog niet op een vijf uit. Voor de toekomst, zowel over vijf als over vijftien jaar, wordt geen grote verbetering in het beeld verwacht. Dat staat allemaal in contrast met de mate van tevredenheid met het eigen leven: meer dan 30% van de Nederlanders is zeer tot buitengewoon tevreden met het eigen leven nu en 50% is gewoon tevreden. Niet zo tevreden is naar eigen zeggen nog geen 4%.' De relatie tussen de invloed van televisie en de uitkomsten van het SCP-rapport is ook door anderen geopperd, bijvoorbeeld: Maarten van Rossum, 'TV versterkt ontevreden gevoelens', *Het Parool*, 24 november 2006, p. 10.
- 55 Broertjes, *op. cit.*, p. 69.
- 56 Een politieke partij verhoudt zich ook slecht met de populistische mythe van volkseenheid. De NSB noemde zich zelf niet voor niets een Nationaal Socialistische Beweging.
- 57 Wat dat betreft is de kritiek die Joop den Uyl in 1977 uitte op verschillende politici voluit van toepassing op de huidige infotainment programma's: 'Wat mij mateloos ergert en heeft geïrriteerd (en dat is een cri de coeur), dat is die nadruk op de 'strategie'. Dat staat nergens voor. Ik heb altijd het gevoel dat mensen, als ze niet meer de energie opbrengen om over inhoudelijke vraagstukken na te denken, vluchten in het eindeloos gepraat over de strategie. Want dat kan iedereen, daar hoeft je niets voor te weten. Dan kun je uitsluitend volstaan met de koppen in de krant en dan kun je weken en maanden praten over strategie...' (*Vrij Nederland*, 28 december 1977, zoals geciteerd bij Bas de Gaay Fortman, *De kunst van het ivoordraaien: handleiding voor het politieke ambacht*, Utrecht/Antwerpen, 1979, p. 19.

- 58 Jan Vis, 'Parlementaire pretenties, praktijken en problemen', in: Hans Daalder (red.), *Parlement en politieke besluitvorming in Nederland*, Alphen a/d/ Rijn, 1975, pp. 24-45.
- 59 Nieuwe mediale technieken op het internet (eigen websites, weblogs, hyves, iPod-uitzendingen) worden door politici gebruikt, maar het bereik daarvan onder kiezers is in vergelijking met dat van de televisie nog steeds gering te noemen.
- 60 Brants en Van Praag, op. cit., pp. 274-276.
- 61 Paul Pierson stelt in een vergelijking van het politieke met het economische domein: 'Politics is simply a far, far murkier environment' (p. 489) en spreekt verder van 'the complexity and uncertainty that characterizes the political realm' (p. 482) en 'the intense complexity and ambiguity of the political world'; Paul Pierson, 'The Limits of Design: Explaining Institutional Origins and Change', in: *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, vol. 13, no.4, October 2000, pp. 475-499. Zie ook: Herman van Gunsteren, *Vertrouwen in Democratie*, 2006.
- 62 'Politics cannot work in the way that populist demand. Populism does not respect the core features of politics - the search for compromise between different interests, the need to understand another's position and the complexities of implementation'; Gerry Stoker, op. cit., p. 139.
- 63 Jos de Beus noemt verschillende redenen voor 'het falen van politicologen' in: 'De blik van de politicoloog en de veerkracht der democratie', Lezing voor het Studium Generale over Ethiek, Wetenschap en Toekomst, Universiteit Utrecht, 30 mei 2006.
- 64 Bijvoorbeeld: J.Th.J. van den Berg en H.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek*, Alphen aan den Rijn, 1975; B. Tromp, 'De neergang van partijen' in *Het Parool*, 21 december 1985; M. Wattenberg, *The Decline of Political Parties 1952- 1984*, Cambridge, 1984. Daalder plaats juist vraagtekens bij het gemakkelijke gebruik van de term crisis: H. Daalder, 'A Crisis of Party?', in: *Scandinavian Political Studies*, 1992, vol. 15, pp. 269-288.
- 65 'Functional explanations of institutional origins and change are not wrong-headed, but they are radically incomplete', Pierson, op. cit., p. 496.
- 66 Het meest extreme voorbeeld van een door politicologen geschetst beeld dat het volledig mis is met de Nederlandse democratie leek geleverd te zijn door een uitvoerig artikel van Gerard van Westerloo in de bijlage van *NRC/Handelsblad* van 4 mei 2002 (ook opgenomen in Gerard van Westerloo, *Niet spreken met de bestuurder*, Amsterdam, 2003, hoofdstuk 14). Verschillende mensen werden als 'politicologen' sprekend opgevoerd, hetgeen maar tot één conclusie leidde: de democratie in Nederland was een 'illusie'. Afgezien van het feit dat nogal wat geïnterviewden geen politicoloog waren, terwijl wel gesproken werd van 'de verzamelde politicologie', blijkt uit navraag bij verschillende politicologen dat hun woorden eenzijdig zijn weergegeven. Het lijkt me dan ook onjuist dit artikel hier op te voeren als typerend voor 'de verzamelde politicologie'.
- 67 Andersom is helaas trouwens ook het geval. Een voorbeeld is het artikel van de politicoloog Hans Keman, 'Alleen nieuwe partijen doen aan politiek', in *NRC/Handelsblad* 29 november 2006. Hier analyseert de auteur de laatste verkiezingen geheel volgens de populistische logica, maar zonder harde gegevens. Hij spreekt over 'de gevestigde machten in de Haagse politiek', die maatschappelijke ontwikkelingen 'veelal negeerden', 'gevestigde partijen', die programmatisch allemaal op elkaar lijken, een 'kartel' vormen 'waarbij nieuwkomers worden geweerd', 'alleen instemming, zo geen volgzzaamheid eisen', die 'verkozen worden belangrijker achten dan het mandaat van de kiezer serieus nemen' etc.
- 68 'Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek', inaugurele rede 6 maart 1964, opgenomen in: Hans Daalder, *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*, Assen, 1974.
- 69 J.Th.J. van den Berg, 'Democratie onder de kaasstolp', In: *Socialisme en Democratie*, 1985, vol. 42, nr. 1, pp. 3-11.
- 70 Richard.S. Katz en Peter. Mair, 'The changing models of party organization and party democracy: the emergence of the cartel party', in: *Party Politics*, 1995, vol.1, nr. 1, pp. 5-28; en de reactie daarop door Ruud Koole, 'Cadre, Catch-all or cartel?: a comment on the notion of the cartel party', in: *Party Politics*, 1996, vol.2, nr. 4, pp. 525-549. Zie ook: Peter Mair, *Polity Scepticism, Party Failings, and the Challenge to European Democracy*, NIAS Uhlenbeck Lecture 24, Wassenaar, 2006.

- 71 Vgl. Gabriel Almond, *A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science*, London, 1990, pp. 189-218, 'The Return of the State', met name p. 204; Hans Blokland, *Pluralisme, democratie & politieke kennis; een rehabilitatie van de politiek*, Assen, 2005, *passim*.
- 72 Ik volg hier Gerry Stoker, *op. cit.*, p. 121 e.v. 'Public Choice Theory: An Academic Framing for Cynicism'
- 73 Zie Paul Pierson, *op. cit.*; en de kritiek van Donald P. Green and Ian Shapiro, *Pathologies of Rational Choice Theory: a critique of Applications in Political Science*, New Haven: Yale University Press, 1994.
- 74 Antropologie, letteren en bestuurskunde in Nederland hebben daar veel meer last van, zo constateert Hans Blokland, die zich baseert op kritiek van André Köbben en Michiel de Vries. Hans Blokland, *op. cit.*, p. 405.
- 75 H. Daalder, *Politiek en Historie: opstellen over Nederlandse politiek en vergelijkende politieke wetenschap*, Amsterdam, 1990; zie ook: H. Daudt, *Echte politicologie: opstellen over politicologie, democratie en de Nederlandse politiek*, Amsterdam, 1995.
- 76 Van Gunsteren, *op. cit.*, p. 41-42. Zie ook: Charles Lindblom, *The Intelligence of Democracy: Decision Making through Mutual Adjustment*, New York, 1965.
- 77 Zo weten politicologen bijvoorbeeld al heel lang dat het onvermijdelijk is dat de volksvertegenwoordiging in een parlementaire democratie soms bij een specifiek onderwerp in meerderheid een andere opvatting is toegedaan dan de meerderheid van de kiezers, hoe democratisch het parlement ook is samengesteld. Al in 1902 wees de partij-onderzoeker Ostrogorski op deze paradox. En daarom pleitte hij voor de invoering van het instrument van het referendum als een aanvulling op de parlementaire democratie (*Democracy and the American Party System*, New York, MacMillan, 1902). Ook ik zie het referendum, mits goed vormgegeven, als een belangrijke mogelijkheid om de parlementaire democratie te verrijken (vgl. mijn, 'Zweepslag van de partijdemocratie', *de Volkskrant*, 5 juni 1999). Tegelijk zie ik niet in waarom het evenredige kiesstelsel vervangen zou moeten worden door een meerderheidsstelsel, juist nu de roep om een responsieve overheid zo groot is. Het zogeheten Burgerforum is dat inmiddels ook van mening, en pleit slechts voor wijzigingen binnen het evenredigheidsstelsel (*Met één stem meer keus*. Advies van het Burgerforum Kiesstelsel over het toekomstige kiesstelsel, 13 november 2006). Een recent voorbeeld van Amerikaanse politicologen die concrete voorstellen ter verbetering doen is: Stephen Macedo et al., *Democracy at Risk, How Political Choices Undermine Citizen Participation, and What We Can Do About it*, Washington, 2005.
- 78 Van Gunsteren hierover: 'Politiek brengt onvermijdelijk mee het maken van compromissen ('achterkamertjes'), het invoeren van het geweldsmonopolie van de staat en het laten bestaan van dubbelzinnigheid en vaagheid ('liegen')', *op. cit.*, p. 40.
- 79 R.A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, Chigaco en Londen, 1956, p. 37 e.v.. Zie ook: Blokland, *op. cit.*, pp. 189-192.
- 80 Met name R.A. Dahl, *Democracy and its Critics*, New Haven en Londen, 1999.
- 81 Michael Walzer, *Spheres of Justice: A defense of plurality and equality*. New York, Basic Books, 1983
- 82 Oratie Margo Trappenburg, *Gezondheidszorg en Democratie*, 2005. De opkomst van de medialogica en het gevaar van een 'populistisch-publicitair-complex' zou men ook kunnen zien als het perverse gevolg van de dominantie van commerciële waarden in een sfeer die tenminste gedeeltelijk (de publieke omroep) daarvan gevrijwaard zou moeten zijn.
- 83 Pellikaan, Huib, 'Party Families in Political Space. Measuring ideological characteristics of political parties', Paper presented at ECPR Conference in Marburg, 2003; Pellikaan et.al. 'The Road from a Depoliticized to a Centrifugal Democracy', in: *Acta Politica*, vol. 38, September, 2003, pp. 23-49.
- 84 Max Weber, *Politik als Beruf*, Berlijn, 1987 (oorspr.1926).
- 85 De Gaay Fortman, *op. cit.*
- 86 'De Tweede Kamer is steeds minder leeuw en steeds meer lam geworden', interview met Klaas de Vries in *Vrij Nederland*, 14 oktober 2006
- 87 James Surowiecki, *The Wisdoms of Crowds: Why Many Are Smarter Than the Few* (London, 2005), geciteerd bij Van Gunsteren, *op. cit.*, p. 68.

In deze reeks verschijnen teksten van oraties en afscheidscolleges.

Meer informatie over Leidse hoogleraren:
Leidsewetenschappers.Leidenuniv.nl

- 1979 doctoraalexamen eigentijdse geschiedenis
Rijksuniversiteit Groningen
- 1981 diplôme d'Études Approfondies,
Institut d'Etudes Politiques, Parijs
- 1981-1989 directeur Documentatiecentrum Nederlandse
Politieke Partijen - Rijksuniversiteit Groningen
- 1989- vakgroep/Departement Politieke Wetenschap
Universiteit Leiden
- 1992 Proefschrift Politieke Wetenschap Universiteit Leiden:
De opkomst van de moderne kaderpartij: veranderende
partijorganisatie in Nederland 1960-1990.
- 2001-2005 voorzitter Partij van de Arbeid
- 2006 hoogleraar in de Politicologie, in het bijzonder
de Nederlandse Politiek en haar institutionele
ontwikkeling, Universiteit Leiden

Vele buitenlandse waarnemers bezien de laatste jaren met grote belangstelling en vaak met verbazing wat er de laatste jaren met Nederland aan de hand is. Grote verschuivingen bij verkiezingen, twee politieke moorden, een 'Nee' tegen het Europese grondwettelijke verdrag, een scherpe toon in het integratiedebat in een land dat lange tijd als tolerant bekend stond.

In mijn onderzoek en onderwijs besteed ik aandacht aan deze ontwikkelingen, waarbij ik me concentreer op het functioneren van de Nederlandse democratie, de contemporaine politieke geschiedenis van Nederland en de rol van Nederlandse politieke partijen in vergelijking met die in andere westerse democratieën. Wat is er nieuw aan deze ontwikkelingen en wat is er typisch Nederlands aan? Zijn reeds langer bestaande politieke instituties inmiddels achterhaald of vallen zij juist op door hun vermogen tot aanpassing aan veranderde omstandigheden? Is de nationale politiek door processen van decentralisatie enerzijds en Europeanisering en mondialisering anderzijds als politieke arena obsoleet geworden of is door die processen de behoefte aan democratische politiek op nationaal niveau juist toegenomen? Met de beantwoording van deze en andere vragen door middel van historisch-politologisch onderzoek probeer ik tevens een bijdrage te leveren aan het goed functioneren van de democratische rechtsstaat.

